

A VILÁGLÓ RÉSZLETEK EREDET-ASPEKTUSA

Nádas Péter *Világló részletek* című kétkötetes, 1212 oldalas memoárja 2017-ben jelent meg a Jelenkor Kiadónál. Alcíme szerint: *Emléklapok egy elbeszélő életéből*. Az 1942-ben született szerző a kamaszkoráig, 1956-ig megy benne végig, de visszatekint az apai és anyai családjának történetére is, így aztán a 19. század közepétől a 20. század második feléig tart az időtáv. Ebben a korszakban a család mint médium sok eseményre és történelmi folyamatra derít fényt. A családtörténeti részletek nem utolsó sorban egy letűnt magyar-zsidó világ alakulástörténetére világítanak rá. Az alcímben említett „emléklapok” egy beláthatatlan egész sokatmondó részecskéi. Az anyai ági Tauber és az apai ági Nádas család története a magyar zsidóság vagy a zsidó származású magyarság, ezáltal a soknemzetiségű Magyarország történelmébe bocsát be bennünket, Mezei Mór jelentős meritumú emancipatorikus politikusi tevékenységétől kezdve az apa, a kommunista Nádas László haláláig, illetve a fiú, Nádas Péter liberális demokrata politikai állásfoglalásáig.

Ezúttal a műnek csupán az egyik aspektusával foglalkozom, a származás kérdésével. Tézisem a következő: Nádas Péter a származás kérdését átalakította az eredet kérdésévé, mégpedig oly módon, hogy teljesen transzformálta a származás-diszkurzust. A származást firtatni és arról beszámolni ma nem lehetséges naivan, hiszen a huszadik században a faji, a vallási és az osztályszármazás nevében szisztematikusan gyilkoltak és kultúrákat pusztítottak el az emberek, mindkét zsarnokság – a bolsevizmus csakúgy, mint a fasizmus – instrumentalizálta a származást és visszaélt vele: azt, amiről az individuum nem tehet, fegyverként ellene fordította, vagy a privilégiumaként kezelte. Olyan előítéletek, pátozformák, egyéni és kollektív történelmi tapasztalatok, traumák és friss élmények kavarnak a származás kérdése körül, amelyek lehetetlenné teszik az elfogulatlanságot és a nyíltságot, a származás diskurzusa így egy történelmileg és aktuálisan is súlyosan megterhelt, mérgezett beszédmód.

A származással kapcsolatban nem lehetséges helyesen fogalmazni, hiszen a tényt-szerűségek affektivitással párosultak és a szavak jelentése – úgy mint zsidó, katolikus, munkás, burzsoá stb. – kifacsarodott. Nem lehet elég óvatosnak lenni a szóhasználatban, a túlzott óvatosság azonban szintúgy kellemetlen, és visszatartott mondandóval, elfojtással terhelt, mint az árnyalatokat félresöpítő szókimondás, amely gyakran a kirekesztést proponálja. Azonban szóba nem hozni is kínos, olyan, mintha a beszélő vagy kérdező kerülgetne valamit, ami esetleg szégyenletes vagy talán bűnös, gőgös dolog, és ha kimondják valakire, avagy kimondja valaki, akkor súlyos következményekkel járhat, akár gyilkossághoz is vezethet. Az 1990-es években Jugoszláviában a kereszt- és vezetőknéből szűrték le az egyén etnikai és vallási identitását, amiért élet vagy halál járt. Képmutatásra is bőven ad alkalmat ez a kérdés, rasszista hivalkodásra vagy gyanakvás-

sal terhes hallgatásra. Nádas Péter sem a törzsi, sem a faji, sem a nacionalista, sem az etnikai gondolkodást nem óhajtja gyakorolni, nem csak ebben a műben, hanem soha.

A származás és az eredet nem ugyanannak a dolognak a színe és visszája, hanem ugyanannak a dolognak a két különböző megközelítése; az utóbbi elkerülheti a fentebb emlegetett kliséket és pátozsformákat. Menjünk közelebb az új műhöz. A cím részletekről, az alcím lapokról, töredékekről beszél, nincs jelen tehát az a szándék és struktúráképzet, mely egybefüggő, totális Nagy Elbeszélés kialakítására törekedne. Ehelyett, a történetyszerűséget „elrontva”, nagyszabású kutatás zajlik: kutatás a személyes, az írott, az olvasott, a tárgyi, a képi, a szenzuális emlékezetben, az egyéniben és a közösben, amelyet azonban nem akárki művel, hanem egy elbeszélő. Aki nem ismeri Nádas Péter szépirodalmát, az is rögtön láthatja, hogy tapasztalt elbeszélő mesél, magyaráz, reflektál, akinek minden mondata, félmondata jól formált, minden szava átesett a mérlegelésen és a stilisztikai megformáláson. Egy elbeszélő is végezhet kutatómunkát, nem csak a tudósok – az a különbség, hogy az író más elvek, szabályok szerint teszi ezt, másként, egyénien fejezi ki magát, és megengedheti magának a mélységes szubjektivitást. Más célzattal teszi, nem csak a konkrét, hanem az egyetemesre is rányit. Egy tudós kutathatja bárminek vagy bárkinek a genealógiáját, a származását, egy író azonban nem így jár el, hiszen a műalkotás nem a tényekhez, adatokhoz való eljutásban érdekelt, hanem az ún. tények megformálásában, kidolgozásában, aláásásában vagy kibontakoztatásában, összefüggések teremtésében és a formaalkotásban.

A *Világoló részletek* úgy is olvasható, mint a származási, a törzsi gondolkodás nagyszabású dekonstrukciója, és a származási pátozsformák fölszámolása. Ha felfigyelünk arra a módra, nyelvre, érzületre, azokra a struktúrákra és gondolatokra, ahogy a szerző a saját származásáról beszél, akkor arra figyelünk fel, hogy nem a származásáról, hanem az eredetéről beszél: testének és tudatának szerteágazó, delta-formájú eredetéről. Nagyon szép világoló részlet az, amelyben a *sajáttest* (*Leib*) részleteiről van szó, amelyek külalakját hol ettől, hol attól a szülőtől, nagyszülőtől örököltük – vagy az üköktől, ki tudja – véletlenszerűen, úgy, ahogy azt a biológiának összeválogatnia tetszett. Ezt a származástani kutatást mindenki elvégezte önmagán vagy a gyereke testén, megállapítván, hogy a nagyujj, a köröm formája, a haj vagy a csípő kiére üt. De a belső szervek és az alkati tulajdonságok esetében is tele vagyunk ilyen analógiákkal. A *sajáttest* és az alkat tehát olyan amalámnak tűnik, amelyben megszámlálhatatlan ős részecskéi alkotnak teljesen új egészet, és ezt az öröklődést nem tudjuk racionalizálni. Nádas a lélek és a tudat szintjén is elvégzi az eredetkutatást, amelyben arról van szó, hogy az alkatunk, a karaktervonásaink, az indulatformáink, az érzelmi működésünk, a foglaimaink, az eszméink, a világnézetünk honnan eredeztethető, és hogyan változott, individualizálódott.

Nagy örökléslélektani és nevelődési tanulmányként is olvasható a *Világoló részletek*. Nemcsak fizikai és szervi, hanem idegrendszeri, agyi, szenzuális tulajdonságokat is öröklünk a felmenőinktől. „Jó esztét az anyjától örökölte.” „Melankolikus volt, mint az apja.” Régen a lexikoncikkek így kezdődtek. Az ilyen populáris megállapítások az eredetet firtatják, ez az a folyamat, mely mindenkit mindig foglalkoztat, emberi és

természeti jelenségekre, tárgyakra vonatkozóan, és világnézeti fordulópontokhoz, illetve szellemi frontokhoz is vezethet.

A származás kérdése maximum két szóval elintézhető. Zsidó. Magyar. Zsidó-magyar vagy magyar-zsidó. Az eredet kérdése azonban szerteágazó: vallási, filozófiai, szociológiai, történelmi, nacionális, faji, nyelvi, pszichés vetülete is van. Ezt a problémát – most Nádas Péter másutt kialakított kategóriáit használom¹ – az *archaikus*, *mágikus*, *mitikus* és a *mentális* korszaknak megfelelő gondolkodással, fogalmakkal, mítoszokkal, metaforákkal is meg lehet közelíteni, és több aspektusból történő reflexióval és önreflexióval bogozható. A származási kategóriáknál többnyire azonnal beugranak az archaikus, mágikus asszociációk, mítoszaradványok, a származás gyakran egzotikus, az ősiséget invokáló színekben tűnik fel, és meglódul a fantázia, a származás vetítőtáronként szolgál projekcióink számára.

Nádas Péter ritkán szokott magáról direkt identitáskijelentéseket tenni, most is csak annyit állít az alcímbe, hogy „elbeszélő”, egy elbeszélő, aki ezzel a művel azt a célt tűzte ki maga elé, hogy utánajárjon az eredetének. Nem azt tárja fel, hogy az okmányok és a tények, a családfája alapján zsidó származású – noha ezt egyáltalán nem hallgatja el –, saját tudatának eredete foglalkoztatja, az, hogy az én-je, aki él, gondolkodik, reagál, hallgat és ír, miért lett olyan, amilyen lett. A zsidó származású panel csak az egyik alkotóelem az identitásképletben, nincs döntő szerepe abban, hogy ő akként létezik, amiként, túlnyomórészt magyarul. Kőbányai János azt írja, hogy a „zsidó származású” kifejezés már eleve tartalmazza az elszakadás történetét vagy traumáját, hisz ha valaki „csak” „származású”, akkor nem identikus azzal, ahonnan levált, leszakadt, és ennek messze ható következményei vannak.²

Nádas Péter nem számol be elszakadásról, ellenkezőleg, mi más ez az ezerkétszáz oldal, melynek főszereplői a családtagjai, ha nem kötés, kötődés az elődökhöz. Arról viszont beszámol, ahogy a származás dekonstrukciója (apai ágon), illetve tartalmának felszívódása (anyai ágon) már a dédszüleinél, illetve a nagyszüleinél megtörtént, és így neki nem lehetett már örökölt faji és vallási öntudata, csak utólag alkotott volna magának olyat, ha akart volna, de éppen hogy nem akart, hanem a modernitás jegyében egy másfajta, a faji, törzsi, mitikus gondolkodástól megszabadult, nyilván más eszmékkel megrakott gondolkodási, tudat- és világnézet-építési utat választott. Választott tehát és döntött, ami a modernitás egzisztencialista öröksége.

Mit jelent tehát a származás dekonstrukciója? A származás mágikus, mitikus és misztikus, affektív komponenseinek a lecsapolását, ami azoktól az előnyöktől és hátrányoktól való megszabadulással vagy lemondással jár, amelyeket a származás ad, vagy amelyektől a származás megfoszt, és amelyek azért lettek mitikusak vagy misztikusak, sőt delejező hatásúak, mert a népi és a politikai, a poétikus és az erőszakos képzelet eltúlozta vagy misztifikálta a vélt vagy valós antropológiai jegyeket, a történelmi faktumokat meg a hamis tényeket, s nem ritkán nagy történeteket és meséket költött

¹ NÁDAS Péter, *Az égi és a földi szerelemről* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2016).

² KŐBÁNYAI János, *A balott arcán nőző szakáll*, hozzáférés: 2018.04.04, <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00050/koba.htm>.

belőlük. Nádas hosszan idézi a művében az apai ági előd, Mezei Ernő képviselőházi felszólalását a tiszaeszlári vérvád ügyében;³ dédnagybátyjának retorikailag jól formált beszéde gyönyörűen példázza ezt a dekonstrukciós diskurzusátalakító munkát, amely lezajlott a magyar liberalizmus 19. századi virágkorában, a szekularizációval együtt. Nádas ezt a liberális, emancipatorikus magatartást szellemi örökségének tekinti, amelyet a huszadik század második felében, ifjú- és felnőttkorában a korszerű – bár Magyarországon tiltott – liberális-demokrata, ellenzékieknek is nevezett gondolkodással gyarapított.

Nádas Péter szülei az emancipatorikus vonalon hagyományfolytatók voltak, de a liberalizmusból átteveztek az internacionális kommunista utópia akkor még friss vizeire. Mindketten az illegális kommunista mozgalom tevékeny résztvevői, pártaktivisták voltak, de nem a bolsevik, hanem – családi hagyományaiknak megfelelően – a nyugatos, németes, illetve franciás, landlerista vonalon. A háború után, miután mozgalmi tevékenységük üldözöttségből legálissá és jutalmazottá vált, eszükbe sem jutott, hogy a holokauszt roppant súlya alatt visszahátráljanak a származási gondolkodásba, és identitásképzésükben a faji komponensnek meghatározó szerepet tulajdonítsanak. Inkább előre szaladtak, és a kommunista internacionális áramlattal sodródtak. A holokauszt-ról, ha nem is állt rendelkezésükre ez a fogalom, nem, hogy tudtak, hanem ők ketten és a családjaik is megszenvedték, sok családtag nem élte túl. A tetejében mint illegális kommunisták is üldöztetésnek, kínvallatásnak voltak kitéve. A faji komponens sorsdöntő volt saját életükben és az övéik életében, hiszen emiatt halálra szánták őket, de ezt úgy fogták fel, mint ami más faktorokkal és szerencsétlenségekkel együtt az egész ország, az egész Európa, kivétel nélkül mindenki sorsát meghatározta, vagyis romba döntötte a hazát. Magyar patrioták voltak, ami nem állt ellentétben a nemzetköziségükkel meg a kommunistaságukkal, hanem egyfajta elköteleződést jelentett a szülőhaza iránt, melynek háború utáni újjáépítését nem kívánták a háborút előidéző származási és a faji elvre alapozni, ellenben a proletariátushoz tartozónak vallották magukat, ami származás tekintetében nem volt igaz, hanem egy utópikus kategória volt.

Nádas Péter olyan családi miliőben nevelkedett, ahol a faji (zsidó), etnikai (magyar zsidó) és a szociális (azaz a polgári) származásnak nem volt jelentősége, nem volt magyarázó, ideológiaképző, nevelő ereje, ámbár nem tagadták meg egyiket sem. Fiuk, Péter azonban elutasította azt a kommunista faktort, amelyben ők hittek, és amely miatt a „proletariátusban” vélték megtalálni vágyott otthonukat; a fiú kilépett abból az akkor korszerű történelmi, ideológiai sodrásából, amelyet a szülei irányadónak tekintettek, és amelynek tevékeny részesei voltak. Nádasnál már egy változó és változékony, különféle megvilágításban más-más színben játszó, fluid dologról van szó: az eredet ereiről, nem egy nagy elemi erőről vagy mindent eldöntő faktorról, hanem másmilyen struktúráról: tekervényes szájakról, kanyargó elágazásokról, semmibe vesző rojtkokról.

Nádas pontosan elvégzi a családfakutatást, ameddig el tud menni, addig elmegy, és ezt le is írja az emléklapokon, a családfának azonban nincs se mítikus, se misztikus, se

³ NÁDAS Péter, *Világló részletek*, 2 köt. (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2017), 1:115–153.

nosztalgikus jelentősége a számára. Noha az *axis mundi* mint archetípus jelen van az életművében, ez nem a családfa, hanem az, ami: archetípus, amelynek rengeteg konkretizációja lehetséges, de egyikben sem teljesül. Nádas Péter gondolkodása mentális, szekuláris, sokszorosan reflektált, többperspektívájú, intellektuális, modern, pontosabban későmodern, hiszen van rálátása a modernitásra is, és distanciája is van tőle. Archetípus, mítosz, (stilisztikai) varázslat, spirituális esszencia, központi fogalom vezérszerepre nem tehet szert benne, ezek csak kísérőelemek lehetnek, konstellációk részei, amelyeket a reflexió rendez el.

A családfakutatás történelmi stúdiumokhoz vezette el az író, amelyek nem törzsi szempontúak, más szóval nem a zsidók vagy a magyar zsidók, illetve a nem-zsidók történelme a fő kérdés, hanem annak a földnek, a hazának a története, ahová született és ahol cseperedett, és amiben a zsidók története csak egy szál a sok közül. Nádas a történelmet nem szűkíti le egy fajta vagy etnikum, avagy egy náció vagy kisebbség történetére, hiszen az ő felfogásában a történelem *par excellence* szövevényesség, a helyzetek komplikáltságának, a viselkedések, magatartások eltéréseinek, konfliktusainak, a berekesztések és kirekesztések, a túlélések és gyilkolások sokszögű bonyodalmainak összessége. Épp ezért a részletesség nem csak a tartalomra jellemző, hanem formailag is nála.

Nádas a *Világoló részleteken* dolgozva levetkezte a fikciót, az volt a célja, hogy megnézze, kicsoda ő személy szerint az elbeszélő köntöse nélkül. Ezt komplikált elbeszélői eljárásokkal tette. A reflektált narráció erejénél fogva ez az „én”, akit faggat, országos-sá növi ki magát, azaz beletorkollik a „mi”-be. Ez a „mi” nem csak a zsidók, nem is csak a magyar zsidók, hanem az európaiak és a magyarok, akik közt sokféle származásúak vannak. A hosszú kutatás, nyomozás során kiderül, hogy az „én” összetett entitás, bonyolult fizikai és mentális létező, és nagyon távoli, közvetett köze van csak a fajtához, a néphez meg az osztályhoz, amelyből származik. Hogy ez a *közös* miből áll, azt is elbeszéli az író, ahogy a cím mondja, részletesen, és ha mi olvasók megnézzük ezeket a részleteket, faj és fajta helyett az identitásukat a legkülönbözőbb módokon valló vagy nem valló, a vallással, a régi kultúrával, a zsidósággal törődő vagy egyáltalán nem törődő egyéneket és párokat látunk.

Nádas Péter a családi örökséget sok mindenben követve, sok mindenben nem követve szabadgondolkodó lett, politikailag nézve demokrata, szabadelvű, aki tehát nem köti magát egy világteremtő és politikacsinaló princípiumhoz, hacsak nem a szabadsághoz, mely azonban megalapozhatatlan. Vallásilag keresztény, hatéves volt, amikor protestánsnak keresztelték. Izraelita vallású nem volt soha. Hogy az istenhittel hogy áll, azt itt nem tárgyalja ki, de nem ateista, mint a szülei voltak. Nemzetiségileg magyar. Kizárólag magyar nyelven ír, és a magyar kultúrában nevelkedett, ma is abban él. Persze minden magyarnak más-más, gyakran teljesen különböző a magyar kultúrája, az övében nagyon erősek a világirodalmi beütések és a klasszikus filozófiai hatások, az európai kultúra átjárja az elméjét és az imaginációját.

A zsidó komponens a régmúltban, az eredet ereiben van szétszórva, amelyeket nem tudott követni a kezdetekig; abban a törzsi kultúrában, amitől nemhogy eltávololo-

dott volna, de tagja sem volt soha. Csak a nagymamán, Nussbaum Cecélián keresztül részesült belőle, és már gyerekként ösztönösen berzenkedve eltolta magától. És ott van a zsidó komponens a Mezei-ág magasan művelt, emancipatorikus felfogásában, amelyet viszont átvett. Az emancipáció más, mint az asszimiláció, nem beolvadást jelent, ellenkezőleg, az egyenrangúságot követeli. Egyenrangúak csak különféle, egyénenként is különböző civil emberek lehetnek. A törzsben és a katonaságban hierarchia van. Ennek familiáris, patriarchális verzióját az apja családtörténetén keresztül ismerte meg Nádas, és saját életéből ezt is kívágta.

A zsidóság, az izraelita vallás és a zsidók könyves, tudós kultúrája, annak biblikus és világi része minden művelt embert befolyásol a mai napig, Nádas nemkülönben. A jogász és az irodalmár felmenői gyarapították ezt a tudós, immár európaivá vált műveltséget. Közülük sokan a rájuk terhelt zsidó származásuk miatt szenvedtek, haltak meg, rabolták ki, gyilkolták meg őket. Nádas László tíz munkaszolgálaton ment keresztül. Velük, a meghurcoltakkal és halottakkal való szolidaritását az író évtizedeken át mélyítette, amennyire lehet és még azon is túl – erről szól a *Világító részek* egy remek vonulata és a *Párhuzamos történetek* egyik fejezetcsoportja is. Élete legállandóbb faktorává változott ez a szolidaritás, azonban ez sem etnikai, hanem etikai alapú.

Nádas Pétert fiatal felnőttként konfirmált. Ő nem kitért – az ateista, aufklérista apja volt az, aki ezt hivatalosan megtette, bár nem kapott vallási neveltetést ő sem, és így nem volt miből kitérnie –, hanem a kereszténységet sajátította el. A konfirmáció nem formális gesztus volt a részéről. Egyébként a „konfirmálni” szót gyakran használja, ez azt jelenti nála, hogy a fogalmainkat ellenőrizzük, megerősítjük, elvetjük vagy kiigazítjuk, csiszoljuk őket. Ebben az értelemben Nádas konfirmációja nem egyszeri aktus volt.

Nádas Péter 1980-ban keletkezett rövid önéletrajzában azt írta, hogy 1956-ban tudatosan is magyarnak „választotta” magát, és hozzáfűzi, hogy ez olyan volt, „mint egy konfirmáció”.⁴ Befogadás és befogadtatás, a szó szellemi értelmében. Ő nem zsidó magyar vagy magyar zsidó író, hanem európai magyar író, aki számára a zsidó származás – egyáltalán a származás – csupán eredettörténetének egyik komponense a sok közül.

⁴ NÁDAS Péter, „Életrajzi vázlat”, in *Nádas Péter bibliográfia*, szerk. BARANYAI György és PÉCSI Gabriella (Pécs–Zalaegerszeg: Jelenkor–Deák Ferenc Megyei Könyvtár, 1994), 21.